

Dokumentowanie dziedzictwa architektonicznego przez SARP i jego związek z ochroną praw autorskich

Marek Perepeczo

Stowarzyszenie Architektów Polskich, Warszawa

Wprowadzenie

Aby mówić o dokumentowaniu dziedzictwa architektonicznego przez SARP niezbędnym jest przypomnienie w chociaż kilku słowach historii Stowarzyszenia. Dzieje organizacji architektonicznych od początku przeplatają się z potrzebą różnorodnego dokumentowania twórczości architektonicznej. Początki Stowarzyszenia sięgają XIX w. Architekci działający w rozproszeniu, dla osiągania wspólnych celów, widzieli potrzebę zrzeszania się. Początkowo jako członkowie pokrewnych stowarzyszeń i związków. W roku 1877 rozpoczęło działalność Krakowskie Towarzystwo Techniczne, zrzeszające inżynierów i budowniczych. Jednym z przejawów jego działalności było wydawanie od 1900 roku miesięcznika „Architekt”. Aktywna była działalność architektów w założonym w 1899 r. w Warszawie Towarzystwie Popierania Handlu i Przemysłu. Powstawały koła architektów w większych miastach: Warszawie, Lwowie, Poznaniu.

Na I Zjeździe Delegatów Kół Architektów Polskich, który odbył się z inicjatywy Warszawskiego Koła Architektów, w Krakowie w dniach 6-8.12.1908 roku, zawiązana została Delegacja Architektów Polskich DAP - organ jednoczący architektów z obszaru Rzeczypospolitej przedrozbiorowej. Zjazd był odpowiedzią na udział architektów w Międzynarodowym Kongresie Architektów w Wiedniu. Jednym z celów DAP było oficjalne wystąpienie architektów polskich na następnym Kongresie w Rzymie w roku 1911, czego zwieńczeniem miała być wystawa twórczości architektów polskich na wystawie kongresowej. Organem Delegacji zostało, ukazujące się do lipca 1926 r. wspomniane już krakowskie pismo „Architekt”. Równolegle architekci zrzeszeni w Warszawskim Kole Architektów przejawiali znaczną aktywność w redagowaniu działu „Architektura” w ukazującym się w Warszawie „Przebiegu Technicznym”.

W odrodzonej po I wojnie światowej Polsce już w 1919 r. odbył się w Warszawie I Zjazd Architektów Polskich. Zjazd powołał Komitet Wykonawczy, który przy współudziale DAP miał przygotować statut Związku Stowarzyszeń Architektów Polskich. W całym kraju było bowiem już wtedy kilkanaście takich organizacji.

W 1929 r. podczas Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu powołany zostaje Związek Stowarzyszeń Architektów Polskich (ZSAP). Ostatecznie 1.07.1934 powstaje nowa organizacja, jednocząca wszystkie związki i koła architektoniczne w Polsce Stowarzyszenie Architektów Rzeczypospolitej Polskiej (SARP).

Regionalne organizacje przekształciły się w oddziały SARP. Przykładem takiego oddziału jest założone 19.10.1928 r. Koło Architektów Polskich w Gdyni, przekształcone w dniu 18.07.1934 r. w Oddział Wybrzeże SARP. Koło to w momencie jego powstania zrzeszało wszystkich ośmiu (8) pracujących w tamtym czasie w Gdyni architektów. Jego pierwszym prezesem został Tadeusz Jędrzejewski. Następcami do wybuchu II wojny światowej byli Stanisław Filipkowski i Włodzimierz Prochaska – wszyscy znani ze znakomitych przedwojennych gdyńskich realizacji. W 1952 r., po II wojnie światowej, odrodzone Stowarzyszenie pod naciskiem politycznym zmieniło nazwę na Stowarzyszenie Architektów Polskich zachowując tradycyjny skrót SARP.

Już I Zjazd Architektów Polskich w Warszawie w 1919 r. wśród nakreślonych głównych zadań umieszcza wydawnictwa i wystawy architektoniczne. Polecił Komitetowi Wykonawczemu zorganizowanie periodycznego wydawnictwa „poświęconego architekturze i sztukom pomocniczym” obejmującego całość twórczości architektonicznej. Wystawy zostały uznane za „najlepszy sprawdzian postępu sztuki architektonicznej”. W rezultacie wykonawcą zadania zorganizowania periodyku stało się Warszawskie Koło Architektów. W sierpniu 1925 r. pojawił się pierwszy numer ilustrowanego miesięcznika „Architektura i Budownictwo”, pisma ukazującego się do wybuchu II wojny światowej. Na łamach tego periodyku omawiane były, ilustrowane zdjęciami i rysunkami, współczesne realizacje architektoniczne, wyniki konkursów architektonicznych z ich szerokim omówieniem krytycznym a także najciekawsze projekty. Pismo było miejscem dyskusji i polemik na tematy twórczości architektonicznej. Było również źródłem informacji o bieżącej działalności SARP. Po II wojnie światowej w 1947 r. założone zostało, ukazujące się do 1991 r. jako oficjalny organ SARP, pismo „Architektura”. Pismo to zajmowało się przede wszystkim twórczością architektoniczną.

Równolegle Zarząd Główny SARP, od początku istnienia Stowarzyszenia, wydawał wewnętrzne pismo „Komunikat SARP”. Komunikat zajmował się przede wszystkim sprawami wewnętrznymi Stowarzyszenia. Dokumentował działalność, publikował obszernie sprawozdania. Każdy „Komunikat SARP” to zbiór informacji o działalności Stowarzyszenia, wystawy, spotkania, konkursy, działalność legislacyjna SARP-u, sprawozdania ze zjazdów, posiedzeń, konferencji i seminariów, z wyjazdów służbowych, dyskusje na temat architektury. „Komunikat SARP” od 2005 r. systematycznie zwiększał ilość publikacji dotyczących twórczości architektonicznej (prace konkursowe, realizacje architektoniczne, dokumentowanie dorobku twórczego), by w końcu, w roku 2010, przerodzić się w dwumiesięcznik ARCH.

Zasoby archiwalne SARP

Zgodnie z obowiązującym statutem SARP, celem Stowarzyszenia jest między innymi rozwój twórczości architektonicznej i jej ochrona. Do osiągnięcia tego celu SARP dąży m.in. poprzez promowanie dorobku twórczego architektów oraz jego dokumentowanie i upowszechnianie. SARP posiada bogate zbiory archiwalne, stanowiące udokumentowanie szeroko pojmowanego dziedzictwa architektonicznego. To dokumentacja nie tylko zrealizowanych dzieł architektonicznych, czy też, często niezrealizowanego, dorobku projektowego architektów polskich, wyników konkursów architektonicznych, wystaw, ale także historia poglądów na architekturę wyrażanych podczas zjazdów, konferencji, seminariów, odczytów czy też na zebraniach w oddziałach. To również udokumentowanie bogatej historii samego Stowarzyszenia i jego dorobku organizacyjnego. Zbiory archiwalne SARP dotyczące twórczości dzielą się na następujące grupy tematyczne:

1) Konkursy architektoniczne. Jest to największy zasób archiwum SARP. Zasób ten zawiera dokumentację konkursów krajowych i zagranicznych. Po każdym zorganizowanym, przeprowadzonym i rozstrzygniętym konkursie w zbiorach SARP były przechowywane materiały pokonkursowe. Zbiory zawierają 3000 teczek konkursowych liczących około 150.000 stron. Konkursy polskie obejmują lata 1946-2010, konkursy zagraniczne lata 1953-2000. W teczkach konkursowych znajdujemy: regulaminy, ogłoszenia konkursów, werdykty jury, plany, zdjęcia, szkice sytuacyjne, składy zespołów autorskich, opinie o projektach. Wśród dokumentacji konkursowych są archiwalia dotyczące konkursów na najważniejsze obiekty w kraju.

2) Wystawy. Materiały te pochodzą z lat 1946-2011 i obejmują te czki wystawowe, katalogi wystaw, dokumentacje związane z wystawami – w sumie ok. 400 pozycji zawierających około 20.000 stron. Niezależnie od dokumentacji wystaw, SARP posiada magazynowane oryginalne plansze pochodzące z wielu ekspozycji. Wśród materiałów zarchiwizowanych znajdują się m.in.:

- I wystawa architektury PRL organizowana przez SARP w 1948 r.,
- wystawa pt. „Historia i dzień dzisiejszy w architekturze” 1972 r.,

- wystawa na 100-lecie SARP,
- wystawa pt. „Jedności życia i architektury” 1987 r.,
- wystawa poświęcona twórczości prof. Romualda Gutta,
- wystawa pt. „Le Corbusier (1887-1965)”,
- wystawa rysunkowa prof. Stanisława Noakowskiego,
- wystawy laureatów Honorowej Nagrody SARP,
- wystawy Nagrody Roku SARP.

3) Status twórcy. Zbiór ten obejmuje ponad 1300 imiennych teczek twórców, zawierających około 91.000 stron. W latach siedemdziesiątych XX w. SARP rozpoczął starania o uregulowanie prawne formalnego włączenia architektury w zakres zawodów twórczych.

Przywrócenie tych praw nastąpiło w roku 1979 zarządzeniem Ministra Spraw Wewnętrznych, zmieniającym zapis w Statucie SARP który określił SARP jako stowarzyszenie twórcze. Zapis ten pozwolił na rozpoczęcie prac nad przygotowaniem pierwszych wniosków o przyznanie statusu twórcy do Ministerstwa Kultury. Od tego momentu wnioski o przyznanie statusu twórcy weryfikowane przez SARP, były opiniowane przez komisję kwalifikacyjną Ministerstwa Kultury. Przyznawany dożywotnio status twórcy nadawał Minister Kultury.

Ustalenie statusu architekta twórcy miało służyć rozwojowi kultury, a w szczególności polskiej myśli architektonicznej, sprzyjać powstawaniu dzieł artystycznych, rozwijaniu ogólnej kultury oraz pobudzaniu do twórczej pracy środowiska architektów. Architekci którym został przyznany status twórcy otrzymywali legitymację uprawniającą do posługiwania się tym tytułem. Każdy wniosek rekomendowany przez SARP zawierał dokumentację przebiegu pracy zawodowej architekta oraz jego osiągnięcia twórcze, nagrody SARP, nagrody państwowe i resortowe za działalność architektoniczną, nagrody Ministra Kultury. Do teczek przedstawiającej dorobek architekta dołączone były rysunki i zdjęcia projektów i realizacji.

Pierwszy tytuł architekta twórcy został przyznany 22 lipca 1979 roku, ostatni 30 września 2003 r. Łącznie przyznano 1347 takich tytułów. Dorobek twórczy prezentowany w teczkach obejmuje głównie lata 1945-2003, lecz niektóre z nich zawierają materiały dotyczące okresu sprzed II wojny światowej.

Materiał zawarty w tych zbiorach jest bardzo cenny. Jest to przegląd polskich projektów architektonicznych na przestrzeni XX w. i z początku XXI w. Prezentuje także prace architektów polskich na kontraktach zagranicznych w byłych krajach bloku wschodniego oraz w krajach arabskich, Afryce i Azji. Wiele z obiektów których dotyczą te dokumenty już nie istnieje i często jest to jedyny ślad po nich. Materiały dotyczące przebiegu pracy zawodowej architektów są doskonałą dokumentacją ukazującą zmiany jakie zachodziły w Polsce – działalność dużych biur projektów, powstawanie małych, często jednoosobowych pracowni architektonicznych, tworzenie coraz większych prywatnych pracowni. Jest to też przegląd przyznawanych architektom nagród państwowych, sarpowskich czy resortowych.

4) Nagrody i wyróżnienia. Zbiór obejmuje ponad 200 pozycji - te czki organizacyjne, spisy architektów nagrodzonych i wyróżnionych, protokoły z posiedzeń jury itp. Dotyczą między innymi nagród takich jak:

- Honorowa Nagroda SARP za twórczość;
- Nagroda im. Skrypija i Nowickiego - obecnie Dyplom Roku im. Zbigniewa Zawistowskiego;
- Nagroda im. Waltera Henna - obecnie Nagroda SARP-BDA.

Wyróżnienia SARP (lata 1966-2006) stanowią 50 pozycji, około 2.000 stron.

5) Kongresy i konferencje UIA (*Union Internationale des Architectes*). Te zbiory dotyczą lat 1953-2000 i obejmują 150 pozycji, co stanowi około 22.500 stron. Stowarzyszenie Architektów Polskich jest członkiem Międzynarodowej Unii Architektów, a architekci polscy biorą udział w odbywających się w różnych krajach na całym świecie Kongresach UIA, promując polską architekturę poprzez odczyty, wystawy architektury polskiej, udział w dyskusjach na temat znaczenia architektury w świecie i uwarunkowań prawnych w poszczególnych krajach.

6) Dokumentacja związana z obiektami SARP. W archiwum znajdują się plany, projekty, rysunki, inwentaryzacje i dokumenty odbudowy następujących budynków:

- siedziby SARP w Warszawie - Pałacu Zamoyskich i pawilonu wystawowego (25 pozycji w tym 15 najważniejszych zachowanych projektów pałacu i pawilonu);
- Domu Pracy Twórczej w Kazimierzu - prowadzona od 1958 r. dokumentacja obejmuje 48 pozycji zawierających około 2.500 stron;
- zamku w Tucznie - projekty wnętrz, dokumenty odbudowy zamku i rewitalizacji ogrodu, w sumie 60 pozycji zawierających około 2.400 stron.

7) Fotografie i negatywy. Jest to zbiór z lat 1946-2000, zawierający:

- 7.300 sztuk oprawionych w ramki slajdów,
- 100 sztuk czarnobiałych negatywów na szkle,
- 250 sztuk negatywów,
- 30 sztuk filmów szpulowych,
- 100 sztuk rolek filmów,
- kasety wideo i audio - wywiady ze znanymi architektami - 40 pozycji.

8) Obchody 100-lecia SARP. Materiał przygotowany na obchody stulecia SARP w 1977 roku składa się z 5 tomów oprawionego maszynopisu, zawierającego 1176 stron i fotografie. Jest to jedyny egzemplarz dokumentacji, zawierającej historię powstania Stowarzyszenia oraz wspomnienia architektów związane z SARP-em, ich pracą projektową w różnych uwarunkowaniach politycznych i społecznych. Stanowi to cenny materiał dla historyków i socjologów.

9) Wydawnictwa i druki. W archiwum znajdują się następujące pozycje:

- czasopismo „Budownictwo i Architektura” (lata 1925-1939) - 100 numerów;
- czasopismo „Architekt” (lata 1900-1926);
- czasopismo „Architektura” (lata 1947-1991, przy czym roczniki 1947-79 są oprawione, roczniki 1980-1991 pozostają luzem);
- „Komunikat SARP” (roczniki 1934-2010) - biuletyn (miesięcznik lub dwumiesięcznik) wydawany przez Stowarzyszenie Architektów Polskich dla członków SARP;
- książki o tematyce architektonicznej, albumy,

katalogi (1044 tytuły);

- czasopisma architektoniczne z różnych krajów - 130 tytułów z lat 1946-2014;

- sprawozdania z walnych zjazdów i zebrań delegatów w latach 1944-2006 (105 pozycji, około 26.500 stron). Sprawozdania te zawierają m.in. zapisy wystąpień programowych i dyskusji zjazdowych dotyczących twórczości architektonicznej;

- dokumenty z zebrań Zarządu Głównego SARP i akta prezydialne (lata 1955-2003, 200 pozycji, około 40.000 stron);

- dokumenty Głównego Sądu Koleżeńskiego z lat 1946-1979 (30 pozycji, około 7.500 stron), w tym między innymi sprawy rozstrzygane przez GSK a istotne z punktu widzenia prawa autorskiego.

Wszystkie powyższe materiały archiwalne przechowywane są w profesjonalnym archiwum i są dostępne po wykonaniu kwerendy. Stanowią bezcenny materiał źródłowy dla badań naukowych, wykorzystywany do prac magisterskich i doktorskich nie tylko na uczelniach architektonicznych. Miesięcznie wykonywanych jest od 10 do 20 kwerend.

Archiwa oddziałów terenowych SARP

Oprócz zasobów archiwalnych Zarządu Głównego SARP poszczególne oddziały SARP (a jest ich obecnie 25) posiadają swoje własne obszerne archiwa. Rozeznanie w ich zasobach jest zróżnicowane.

Na uwagę zasługują prace wykonane w Oddziale Warszawskim SARP. Projekt „Pamięć miasta” wymyślony i zrealizowany przez arch. Agnieszkę Tratkiewicz-Nawrocką to internetowa baza danych dotycząca Warszawy. Baza ta zawiera informacje adresowe, autorskie i bibliograficzne ok. 10.000 warszawskich obiektów przy czym dostępnych na stronie jest ok. 6.600 obiektów. Informacje w bazie systematycznie uzupełniane są fotografiami obiektów, których zostało wykonanych około 21.000. Ponadto baza zawiera dostępne informacje, często bardzo szczegółowe, dotyczące 6.500 projektantów (większości architektów) związanych z Warszawą. Dane te uzupełniane są fotografiami osób. Ze względu na ochronę danych osobowych jak również trwające sprawdzanie poprawności danych, dostępnych na stronie jest 486 osób. Biogramy czytelnie powiązane są z obiektami. Informatycznie projekt jest przygotowany do zaadaptowania w innych oddziałach SARP.

Nie można nie powiedzieć o pracach dokumentacyjnych wykonanych przez znanego popularyzatora architektury, laureata Honorowej Nagrody SARP przyznanej w 1985 r. za upowszechnianie kultury architektonicznej i wiedzy o architekturze świata w Polsce i o architekturze polskiej zagranicą - arch. Tadeusza Baruckiego. Wyniki swoich poszukiwań i badań zawarł w ponad trzydziestu książkach, licznych artykułach problemowych, ponad dwudziestu wystawach autorskich, ponad dwudziestu pięciu prezentacjach na CD, częściowo udostępnionych na stronie internetowej SARP i Oddziału Warszawskiego SARP. Jego archiwum zawiera około 100.000 wykonanych przezroczy i fotografii.

Istotne dla dokumentowania architektonicznego dziedzictwa są dokonania Oddziału Krakowskiego

SARP. Staraniem SARP wydanych zostało kilkanaście publikacji dokumentujących dziedzictwo architektoniczne, w tym „Kraków około 2000” czy cykl „Szlakami dziedzictwa” arch. Małgorzaty Włodarczyk. Dokumentowane katalogami są edycje Międzynarodowego Biennale Architektury.

Trzeba również wspomnieć o nowym przedsięwzięciu jakim jest internetowa „Baza Obiektów Architektonicznych SARP”. Baza nie rozpoczęła jeszcze oficjalnie swojej działalności, chociaż już jest wypełniana treścią. Baza zawiera dane o autorach obiektów, dane adresowe obiektów, dane o parametrach technicznych obiektów, informacje o nagrodach, wyróżnieniach, inne informacje a także zdjęcia i rysunki. Dla każdego obiektu można wygenerować w postaci pliku pdf jednolitą, jednostronicową „kartę obiektu”. Obiekt zlokalizowany jest na widocznej na stronie internetowej mapie Google. Baza może być przeszukiwana w dowolny sposób. Baza ta, to moderowana przez administratora (SARP), interaktywna strona internetowa, która może być uzupełniana przez użytkowników bazy. Założeniem jest wypełnienie bazy przez oddziały SARP, samych autorów obiektów, wolontariuszy w tym studentów architektury. Interesujące jest powiązanie tej bazy z inną stroną internetową in memoriam (www.inmemriam.architektsarp.pl). Strona ta, stale i na bieżąco uzupełniana (arch. Marek Perepeczo), zawiera ponad 2800 krótkich biogramów zmarłych w ciągu ostatnich 30 lat architektów. W biogramach na stronie in memoriam położono duży nacisk na twórczość architektów, uzupełniając fotografiami przykłady ich najważniejszych realizacji.

Ochrona praw autorskich

Dokumentowanie twórczości architektonicznej spełnia również inne zadanie. To niezwykle ważne narzędzie w ochronie praw autorskich twórców dzieł architektonicznych, architektoniczno-urbanistycznych i urbanistycznych. Nie miejsce w tej krótkiej prezentacji na omawianie zawiłości prawa autorskiego. Ważne jest, że niezależnym, równoległym procesem do kryształizowania się struktur Stowarzyszenia Architektów Polskich, był proces tworzenia w Europie, już od końca XIX w., zasad ochrony praw autorskich. Przypomnę chronologię wydarzeń w skrócie:

- 1886 - Konwencja Berneńska o ochronie utworów literackich i artystycznych w art. 2 stwierdza, że „wyrażenie utwory literackie i artystyczne obejmuje wszelkie ... utwory architektoniczne ...”;
- 1908 (Berlin) - zgodnie z Oświadczeniem Rządowym z dnia 21.05.1921 r. (Dz. U. z 1922 r. Nr 3, poz. 16) Rząd Polski przystąpił do Konwencji Berneńskiej;
- 1928 (Rzym) - Konwencja Berneńska zostaje ratyfikowana przez Sejm RP 5.03.1934 r. (opublikowana w Dz. U. z 1935 r. Nr 84, poz. 515),
- 1971 (Paryż) - Akt Paryski Konwencji Berneńskiej - przystąpienie Polski do Aktu 3.03.1990 r. (Dz. U. z 1990 r. Nr 82, poz. 474),
- 1994 - ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. z 2006 r., Nr 90, poz. 631),
- 1996 - Traktat Światowej Organizacji Własności Intelektualnej o prawie autorskim (Dz. U. z 2005 r. Nr 3, poz. 12).

Ochrona praw autorskich od początku leżała w obszarze zainteresowania organizacji architektonicznych. Stowarzyszenie SARP w 1998 r. na mocy decyzji Ministra Kultury uzyskało status Organizacji Zbiorowego Zarządzania Prawami Autorskimi. Dokumentowanie twórczości architektonicznej służy wypełnianiu zadań wynikających z działania SARP. Powiązanie twórców z obiektami ujawnione w bazach danych służy sprawnemu wykonaniu owego zarządu. Jest to oczywiście zadanie przyszłości.

Zadania na przyszłość

Co zatem czeka Stowarzyszenie w najbliższej przyszłości w zakresie dokumentowania dziedzictwa architektonicznego? Oto zadanie do wykonania jakie stawia przed sobą SARP:

1. Digitalizacja zasobów archiwalnych. Jest to konieczność wynikająca nie tylko z upływu czasu działającego niszcząco na zarchiwizowane dokumenty, to również potrzeba łatwego dostępu do danych, stałego ich przeszukiwania i szerokiego ich udostępnienia.

2. Uruchomienie Bazy Obiektów Architektonicznych oraz równoległe Bazy Konkursów Architektonicznych. Zainteresowanie szerokiego grona użytkowników (oddziały, wolontariusze) gotowych do wypełnienia bazy (baz) treścią. Szczególnie istotne są działania lokalne - dostęp do żyjących autorów lub posiadaczy dokumentacji, łatwość wykonania fotografii (istotne ze względu na prawa autorskie do istniejących, dostępnych np. w Internecie fotografii). Przekłamanie niechęci autorów do umieszczania własnych obiektów w bazie.

3. Uruchomienie wewnętrznej bazy danych członków SARP, dostępnej dla członków i oddziałów poprzez Internet. W bazie tej na bieżąco aktualizowane byłyby dane dotyczące twórczości członków. Od wielu już lat SARP nie aktualizuje papierowych ankiet swoich członków, stanowiących kiedyś ważne źródło wiedzy o dokonaniach twórczych architektów.

4. Zainteresowanie znaczącej liczby architektów ochroną praw autorskich. Ukazanie płynących z tego korzyści, szczególnie w przypadku dochodzenia przez organizację praw twórców. Obecnie wielu architektów nie jest zainteresowanych ochroną praw autorskich, nie są oni zainteresowani losem zrealizowanych przez siebie obiektów. Poważnym problemem jest skuteczne zachęcenie twórców do powierzenia swoich praw autorskich w zbiorowy zarząd.

5. Wdrożenie warszawskiego projektu „Pamięć Miasta” w innych ośrodkach SARP jako lokalnego źródła wiedzy o architektach i ich twórczości.

Niestety są też zagrożeniem dla powyższych zamierzeń. Są to:

- 1) brak dostatecznego finansowania projektów;
- 2) brak „pasjonatów” zaangażowanych w pracę społeczną, chętnych do poświęcenia się wykonaniu tych zadań;
- 3) często niewielkie zainteresowanie architektów dokumentowaniem własnej twórczości;
- 4) brak zrozumienia dla istoty ochrony praw autorskich, niewiedza w sprawach ochrony praw autorskich, niedostrzeganie przez twórców ich praw, znikome zabezpieczenie praw autorskich w umowach.